

Az első félév folyamán — április végéig — Pap Károly még jelentkezett néhány alkalommal a Képes Családi Lapokban, de már jóval halványabb írásokkal: valóban családi lapba illő történetekkel, anekdotákkal, „tanmesékkel”. Ezek közül csupán egy korábbi novellájának (Ének) variánsa (Amikor kántor voltam) érdemel némi figyelmet, a gyermekkori emlék írói megközelítésének, Pap Károly szemléletének a változása miatt.

Jegyzetek: (1) Az 1939-ben újra induló és „átalakult” Képes Családi Lapok közvetlen elődje (1926-tól 1937-ig) a Kis Újság azonos című melléklete. Mindkettő szerkesztője Lévai Jenő, aki a 20-as években az Est-lapok állandó munkatársa volt. A Képes Családi Lapok megszűnéséig (1943) a magyar zsidóság önismeretének elmélyítését, helyzetének tisztázását igyekezett szolgálni politikai, felekezeti elfogultságoktól mentesen. Főbb munkatársai: Antal Gábor, Dénes Béla, Gervai Sándor, Kardos László, Scheiber Sándor.

(2) (a szöveghez) Az 1925-ös évszám pontatlan, az események 1923 nyarán játszódtak, ez évben jelent meg Pap Károly A menyasszony és a vőlegény című novellája is.

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ

Írta PAP KÁROLY

I.

Kedves Barátom!

Rengeteg idő óta nem láttuk egymást, több mint tíz éve már. Nem tudom, emlékszik-e, mikor utoljára találkoztunk a boldog emlékezetű Mikes Lajos szobájában. Akkoriban ön Az Est-lapok újságírói élgárdájához tartozott, akinek szabad bepillantása volt e nagyüzem gazdasági boszorkánykonyhájába is, én pedig ott az irodalmi munkatársak közt dolgoztam. De nem helyesen mondom. Nem annyira dolgoztam, mint inkább csak szerettem volna dolgozni. Mert — hogy mindjárt a dolgok közepébe vágjak — a sok-sok hasábon, ami naponta Az Est-vállalat három lapjában megjelent, nem akadt egyetlen tárcalábnyi hely sem, ahol valóban kifejezhettem volna magamat. Írhattam erről-arról, sok apró tárcanovellát, de arról, ami legjobban foglalkoztatott: a világról, amit születéstől magammal hoztam, egy dunántúli városka rabbinusi házából, hallgatnom kellett.

Igen, a három lapban, amelyet javarészt zsidók alapítottak, szerkesztettek, s nagyjából zsidók írtak, a három lapban, amelyet javarészt zsidók olvastak: nem volt szabad írni a házról, ahonnet származtam. De nehogy félreértsenek; nemcsak a „rabbinust” száműzték Az Est-lapok irodalmi rovatából, ugyanúgy kitiltották onét a zsidó földbirtokost, kereskedőt, hivatalnokot, a szegényt, akár a gazdagot, a keresztény-zsidót nem kevésbé, mint az ortodoxot. Tilos volt egyáltalán bármilyen zsidó családról, környezetről írni. És ez a tilalom nemcsak reánk vonatkozott, írókra. Ön tudhatja legjobban, a híryanagban, a riportokban, a cikkeken sem találkozott az ember egyetlen fia zsidóval: mintha néhai Kálmán király boszorkányai-vá változtak volna, akikről nem szabad beszélni, mert egyszerűen nincsenek.

Hová lett ez a rengeteg zsidó ember, mikor valójában mind ott ültek és szerkesztették és írták és olvasták a lapot?

S ami még különösebb, valóban boszorkányos varázslatba illő: ez az egész, hogy így eltűntették olvasóikat és önmagukat, ez a csodálatos hókusz-pókusz oly magától értetődő volt számukra, oly természetes, mint az, hogy írtak, olvastak, vagy hogy a nap sütött és a hold ragyogott. Az Esték egyetlenegy zsidó írójának vagy újságírójának sem jutott eszébe, hogy a maga világról írjon, egyetlenegy zsidó olvasójuk sem reklamálta a laptól, hogy végre már szeretne önmagáról, vagy a szomszédjáról is valami keveset, igazat olvasni.

Felületesen gondolkodva, azt lehetne hinni, hogy Az Est-lapok azért viselkedtek úgy, ahogy viselkedtek, mert abban a mélységes meggyőződésben éltek és dolgoztak, hogy mindnyájan s velük együtt az egész zsidóság s főként az a zsidó réteg, amelynek írtak, annyira magyarrá vált, hogy többé nem tekinthette magát zsidónak. Magyarnak hitték magukat, akiknek esetleg „csak” a vallásuk zsidó és éppen ezért csupán a magyar világ érdekelte őket és olvasóikat s csak az, ami

ezzel a magyar világgal volt közös. S ilyenformán az, amiről Az Esték hallgat-
tak, amit eltüntettek önmagukból és olvasóikból: az „csupán” a zsidó vallás volt.

Nos, jól tudjuk, milyen rabulisztika ez; milyen nyargalászás — a szavakon.
Nem az a kérdés, hogy milyen szóval határozzuk meg a zsidóságot, hanem a kér-
dés az, hogy ez a meghatározás mit tartalmaz, mit jelent.

Zsidóságunk valóban vallás. De miről, mit vall?

Vall arról, hogy miként vagyunk magyarok. Vallomás arról, hogy milyen er-
kölcsei akarattal, milyen érzés- és gondolatvilággal óhajtunk magyarok lenni. Val-
lomás arról az erkölcsi érzés- és gondolatvilágról, amellyel szívesen olvadunk
össze a magyarsággal, de amely nélkül nem tudjuk és nem szabad akarnunk vál-
lalni ezt az összeolvadást. Ezt jelenti a zsidó vallás!

Érjük be egyelőre ezzel a rövid fogalmazással, mert hiszen később úgyis
még bőven lesz erről szó. Érjük be, már csak azért is, mert így legalább azonnal
és világosan kitűnik, hogy Az Esték, ha egyszer nem írtak zsidó vallásunkról, —
tehát arról, hogy miként, milyen erkölcsi, milyen érzés- és gondolatvilággal vol-
tak magyarok: és ezt az erkölcsöt, ezt az érzés- és gondolatvilágot, tehát zsidó-
ságukat meg nem vizsgálták, és a maguk újságírói, írói módján ki nem nyilván-
nították, — akkor mindaz, amit a tisztára magyar világról írtak, vagy akár a töb-
bi külföldi világról, már eleve nem lehetett igaz!

Amint majd látni fogjuk, valóban így volt.

S akkor végül is, mi maradt meg a három lapból, mivel volt tele a három lap?

Érdekes események és érdekes népszerűsített ismeretek izgató zűrzavaros hal-
mazával.

Az Est-lapok vezetői úgy gondolták, hogy a gyárosnak adnak érdekes cikket,
riportot az iparról. A kereskedőnek a kereskedelemről, a doktornak az orvostu-
dományról és így tovább. S az irodalomban hasonlóképp. Az embereknek, akik
zsidó munkatársaik regényeiben és novelláiban szerepeltek, csak foglalkozásuk volt
és bizonyos mennyiségű, lehetőleg érdekes érzelmek, persze javarészt szerelmek.
De merre tartott, mit akart ez a sok izgató, érdekes esemény az iparról, a keres-
kedelemről, ez a sok érdekes ismeret az orvostudományról, a pedagógiáról, merre
tartott ez a sok foglalkozás, ez a sok érzelem, szerelem, az erkölcsnek milyen rend-
je fogta össze, hatotta át valamennyit, milyen szív dobogott bennük, milyen hit?

Erre nem gondolt Az Est-lapok vezetősége?

S miért nem?

Pusztán ostobaságból, vagy szívtelen üzleti spekulációból? Távolról sem! Az
Esték meggyőződésből beremtették meg a maguk erkölcs nélküli, érdekesen, izgatón
zűrzavaros lap-világát. Meg voltak győződve, hogy ez kell az olvasóknak! Meg
voltak győződve, hogy a foglalkozás és szerelem érdekes eseményein kívül semmi
egyéb nem érdekli olvasóikat, mint ahogy őket, a főszerkesztőket, tulajdonosokat
sem érdekelte egyéb, mint hogy a foglalkozás és a szerelem jegyében minél fris-
sebb és több anyagot hordjanak össze és írjanak meg!

Meg voltak győződve, hogy ha ezt véghezviszik, elérték céljukat ők is és az
olvasók is. Hűséges olvasótáboruk lesz és az olvasóknak kitűnő újságjuk!

Fanatikus hitük volt az, hogy az olvasókat szükségtelen, sőt nem is szabad
irányítani, nevelni, gyomlálni, a zsidó, keresztény etika nevében összefoglalást,
rendet tárnunk eléjük önmaguk és a világ felől, amelyben éltek, foglalkoztak és sze-
relmeskedtek. Meg voltak róla győződve, hogy ha ezt esetleg megtennék, maguk
az olvasók utasítanának vissza minden ilyenféle irányítást, befolyásolást, a fog-
lalkozáson és szerelmen kívül.

Hogy ez az ő szilárd meggyőződésük mint üzleti számítás is bevált, ez per-
sze, csak megnövelte fanatikus hitüket. Olvasóik — fájdalom — csakhamar szen-
tesítették azt a meggyőződést, amelyet Az Esték felőlük hittek. Megvették lapjai-
kat; Az Esték meggyőződése tehát valóra vált, s lapjaik valamennyi pesti lap közt
legjobban jövedelmeztek.

Ennél mi sem természetesebb! A pesti zsidók elsősorban zsidó újságírók és írók
lapjától várták az irányítást, a tudást és szórakozást. S ha Az Estéktől csupán iz-
gató, érdekes zűrzavart kaptak, mit tehettek volna egyebet, mint hogy elfogad-
ták.

El kellett fogadniok, mert hiszen ők, Az Est-olvasók, egész természetesen
még Az Est-íróknál is nagyobb zűrzavarban éltek, vagyis foglalkoztak és szerelmes-
kedtek. Vak vezetett tehát világtalant; így mentek zűrzavarból újabb zűrzavarba s
hogy körülöttük a nem zsidó magyarság másféle, de csöppet sem kisebb zűrzavar-
ban járta a maga útját, az Esték és olvasóik külön zsidó zűrzavarát csak még

nehezebbé tette. Két ilyen zűrzavar sehogy sem férhetett össze, s előbb-utóbb egyre hevesebben okolta egymást. Ez persze csak még jobban megnövelte, általános-sá tette a káoszt, amelyben az egyik félnek, a zsidó-káosznak csak az ipar, a kereskedelem és a sajtó hatalma állott rendelkezésre, míg a másiknak, a magyar-káosznak, a föld s az államhatalom valamennyi eszköze.

Ma már jól tudjuk, mindez hová vezetett, s akármilyen zordra változtak az idők, csak nem jöttek el máig se azok az államférfiak, azok a gazdaság-tudósok, azok a szociológusok, azok az írók, akik e kétféle egymást okoló, egymást ostromló káoszt összhanggá tudták volna gyűrni. Nem jöttek, nem jöhettek, mert közben a biztosabb vezetésű, nagyobb kultúrájú nemzetek is tántorogva mentek a maguk útján, mindegyik nemzet csak a maga útján és csak előre, előre, a maga izgató, érdekes, külön zűrzavarában! Így haladt előre egész Európa, — és ma sem tartunk másutt, ki tudja, még meddig.

Es mégis hinnünk kell, hogy mindez még egyszer jóra válik. Hinnünk kell, hogy a sok külön-külön haladásból egyszer még valóban fejlődés lesz, s a sok-sok külön nemzeti zűrzavarból egy magasabb, megállapodottabb, etikusabb rend.

De ez az új rend semmi esetre sem születhetik meg, míg az a szellem, amely az általános zűrzavart egyes-egyedül a zsidóságra hárítja, meg nem szűnik!

Ezt azonban nem várhatjuk öltre tett kézzel! Ezért örülök, hogy annyi idő után ennek a lapnak a hasábjain újra találkoztunk egymással, kedves Szerkesztő Barátom, mi, akik mind a ketten oly nagyon tanúi voltunk Az Est-lapok zűrzaváros világának! Végigéltük mind a ketten, s ha most összefogunk, azért fogunk össze, hogy felszámoljuk mindazt a tanulságot, amelyet átéltünk, Ön, a szerkesztő, a hírlapíró és én, az író.

És a tanulság nyomán sok teendőnk lesz! Meg kell kísérelnünk, hogy rendet teremtsünk — már amennyire ez tollal lehetséges — a magunk külön zsidó káoszában, azzal a reménnyel, hogy a magyarság hasonlóan cselekszik majd és a két rend — ha valóban rend — előbb-utóbb úgyis újra találkozik és összeolvad.

De rendet mondtam, nem csupán foglalkoztatást, kenyeret, nem csupán ismeretet és szórakoztatást, mert különben ugyanott folytatjuk, ahol Az Esték abba-hagyták.

Rendet, amely átfogja a zsidóság minden rétegét, nemcsak a gazdasági szervezés külső hálózatával, hanem ugyanakkor egy belső hálózattal is, nemesebb, erőlködőbb művelődésre való általános törekvéssel.

Ennek az alapja pedig az önismeret.

Ez az a telek, amelyen minden emberi háznak, társadalomnak, nemzetnek épülnie kell. S akármily romokban heverjen most, ha ezen fog épülni, fel fog épülni a zsidóság háza is!

Ezt az önismeretet óhajtom szolgálni azzal, hogy megírom majd lapunk olvasóinak az életet, amelyet Estéknél láttunk, el fogom mondani, hogy hányszor és hogyan igyekeztünk személyesen és írói eszközökkel világot vetni az ő világtalan zűrzavarukra, mennyi írással, rábeszéléssel, kéréssel, könyörgéssel s végül kétségbeesett átkozódással hogyan akartuk őket visszarántani arról a szakadékról, ahová végül is belezuhantak fanatikus konoksággal, mágukkal rántva olvasóikat, a zsidóság aránylag legműveltebb és legtermőbb rétegeit! El fogom mondani, hogy milyen emberek vezették ezt a hatalmas vállalatot, hogy mit fojtottak el önmagukban, mit fojtottak el azokban, akik munkatársaik voltak, akiknek kenyeret adtak.

De nehogy félreértsenek. Nem száraz leleplezések következnek a vezérigazgatók fizetéseiről, a lap gazdasági spekulációiról. Úgy fogom megírni mindezt, ahogy az író szokta, el fogom mesélni, amit láttam, átéltem s ami miatt szívem még máig is fáj, nem hiszem, hogy valaha kigyógyulok belőle. De talán kicsit megkönnyebbülök, s akik olvassák, zsidók és nem zsidók, adja a Mindenható, hogy okuljanak belőle!

II.

1925-ben, (2) nyáron történt, hogy először jöttem Pestre, zsebemben néhány kéziratcsomóval. Azért jöttem, hogy helyet találjak nekik s velük együtt magamnak is valamelyik újság szerkesztőségében.

A pesti írók közül leginkább Szép Ernőt ismertem, s mindjárt érkezésem estéjén találkoztót kértem tőle. Esti hét órában egyeztünk meg. Ebben az időben pontosan ott álltam a Vígszínház kávéház előtt. Vigyáztam, szememmel szüntelen szitáltam az érkezőket, s kerestem Szép Ernő setétszürke ruháját. Mindig meg-

újuló örömmel és vággyal néztem a sok szép nőt, s ha egy-egy férfi sötétszürke vagy valamiféle szürke ruhában elment előttem, idegesen és tétován megmozdultam.

Végre, mikor már alkonyult, egy férfi, sovány és kis termetű ember, megállt előttem. S ő is várakozón fordult felém, s így szólt:

— Maga az, Pap Károly?

Készségesen és tartózkodón mosolyogtam.

Kezet fogtunk.

— Akkor kicsit együtt mehetünk — mondta Szép Ernő —, nekem a Vígszín-háznál van dolgom.

Elindultunk.

Nem tudtam, hol kezdjem.

Szép Ernő valóban olyan volt, ahogy versei révén elképzeltem: filigrán testű, csakhogy nem szőke, hanem fekete. Nem kék szemű, hanem fekete szemű. Ez a fekete-teg eleinte zavart. Később megtaláltam az összhangot a versek és a fekete szemek közt. Úgy látszik, bánat és félelem lappang mindnyájunkban, egyhangúan, valahogy szürkén, s mégis fel-felragyogva, vidáman, egy-egy pillantással, mint az aludni készülő madarak csirip-csiripje, ahogy visszarévülnek álmuk előtt az elmúlt nap-sugarakba. Ez az öreg gyermekarc — mert ilyennek láttam Szép Ernőt — néha egész megdöbbenően idézett egy nőt, aki bizonyára az anyja lehetett. Nem ilyenkor vált a hangja is vidámabbá s egyhangú, fakón fekete szeme ragyogóbbá? Más-kor szava, mint a gyermeké, aki hidegből jött és még vacog legbelül, olyan halk volt, mintha félt volna, hogy torkára száll valami fagy. Nem a gyermekkora volt ez a fagy? S a bánat s félelem, mely ott lappangott szeme ragyogásában, nem volt-e régibb, mint maga Szép Ernő, régibb, mint az anyja, akit néha idézett, régibb, mint valamennyi őse? Nem egy bolyongásban, zárkózottságban, lázas gond-ban elnyűtt fajta szomorúsága volt ez, az ő fajtájáé? Mintha ugyanazt éreztem volna ki Szép Ernőből, amit annyiszor önmagamból: itt is egy ember, aki többet cipel magával, valami közösből, valami múltból, mint amennyi összeférhetne egy sza-bad, sajátos, egészséges egyéniséggel és életvággyal. A múlt itt is gúzsba kötött valakit, még mielőtt az a világra jött volna. Itt is a rendesnél szűkebb kalickává vált az élet, s a dal még szárnyalni se kezdett, mikor már rácsokba ütközött...

Mindez voltaképp nagyon meghatott engem, de ugyanakkor kínosan el is némított.

Szótlanul hallgattam, amit Szép Ernő mondott és a szavak, amelyekkel engem biztatott, s a művészetet, a verset dicsőítette, érzésem szerint keresztül-kasul voltak szöve egy ősi félelemnek és lázas gondnak kopott-bonyolult szálaival. S minél tovább haladtunk az utcán, úgy zsugorodott bennem a meghatottság, kezdtem belül megborzongni, a dicsérő és biztató szavak küszöbén túl fagyos, rideg gyászt éreztem, amely körülfogta az egész világot s rajta minden lehetséges alkotást, az enyéimet is. S én, én magam, e percben nem ugyanazzal a rideg gyávasággal, gyással néztem a mellettem lépegetőre? A magam hiányait éreztem benne borzongva. Mindazokat, amelyekről annyira szerettem volna — s hány-szor! — s mily hiába! — menekülni.

Mindabból, amire készültem, egy szót sem tudtam szólni. Csak annyit tehettem, hogy mikor elbúcsúzott tőlem, megkérdeztem, mikor látogathatnám meg.

Szép Ernő nem mondott napot. Akármelyik délelőtt, inkább reggel felé, ha jövök, szívesen lát a Margitszigeten.

Mikor elment, úgy éreztem, jó időre elváltunk egymástól.

Visszafelé eszembe jutott egy név, amit Szép Ernő említett, valami Mikes szerkesztő, aki a Pesti Naplónál van. S aki, mint Szép Ernő mondotta, bizonyára pártolni fog engem: szívesen látja az ismeretlen fiatalembereket.

Felmenjek hozzá?

Most ez a Mikes éppoly távolinak, fagyosnak és bánatosnak tűnt, mint Szép Ernő, aki ajánlotta. Nem volt kedvem felkeresni.

Vajon kihez menjek legelőbb?

Egymás után néhány író neve jutott az eszembe, s ezzel együtt folyóiratok, könyvek címei. Hová menjek? Melyikkel beszéljek? Úgy éreztem, legszívesebben Adyt látogatnám meg, csakhogy az már régen halott. A többiekre gyanúval és idegkedve gondoltam.

Mit jelentettek számomra e nevek és könyvek a múltból, amikor először találkoztam velük? Sem személyüket, sem életüket nem ismertem, írásaikat is csak alig olvastam szanaszét-életemben. Ilyenkor sem annyira én nyúltam utánuk, inkább életem hullámai vetették elém, s én csak beléjük tekintettem. Iskolák,

kaszárnyák, ütegállások, megint kaszárnyák, bűzhödtt kavernák, börtönök, nyomortanyák koszálásaiban olvastam őket, sonsem tudva, milyen napra virradok. Enni és inni szoktam ilyen mohón es kapkodva, csak hogy pillanatnyilag jóllak-hassak és várhassam az új éhséget. S mint ahogy nem emlékeztem rá, mikor ettem s ittam, úgy nem tudtam magamnak számot adni ezekről a könyvekről, sejtetem sem volt, hogy hova hulltak belém, s mit vett fel belőlük szellemi vérkeringésem... Valamennyien kapkodó éhséget szolgáltak pillanatnyilag s csak ennek az éhségnek az emlékét őrizték meg magukban, s milyen rövid ideig! Hiszen minél fájdalmasabb az éhség, annál hamarébb óhajtottam elfelejteni.

Az egyik asszonánccokat juttatott eszembe, rengeteg rímet, szó-táncokat, szó-büvészkedést, a másik valami nyers és komor falut, darabos parasztjaival, a harmadik hosszú görög és latin utánzatú verssorokat, legtöbbször csak paródiák révén élt emlékezetemben, amelyeket róluk egy negyedik társuktól olvastam valamikor s amelyeken akkor jót kacagtam. Volt, amelyiknek a könyve gögjükben fülledő óriás-emberekre emlékeztetett, olyan nyelven, amely önnön gögjétől dagadt patetikussá. Ez tetszett nekem akkor, s most még legelőbb ehhez az emberhez közeledtem volna.

Aztán mégsem kerestem fel egyiket sem.

ahogy elindultam hozzájuk, mindjárt éppoly távolivá, idegenné váltak valamennyien, mint Szép Ernő.

Csak köszáltam, bolyongtam, ez volt az egyetlen vágy, amely mély és állandó volt bennem, akár az éhség az étel, a nő és az alvás után.

Utcáról utcára mentem. Nem mintha maga a város érdekelt volna. Fagyos, hanyag bánattal zárkoztam el, még az utcák nevét sem néztem meg, csak ha véletlenül rájuk esett a tekintetem. Készáltam a készülés kedvéért, s szemem ugyanígy bolyongott kirakatról kirakatra, nőkről nőkre, emberekről emberekre. Alig volt valami finom és drága holmi a kirakatokban, amit meg ne kívántam volna egy-egy pillanatra. S a kívánságoknak ebben a labirintusában éppoly bolyongtam, mint az utcákon, arcomon fagyos, gögös, hanyag bánattal.

Néha azonban egy-egy kirakat különös világosságával, vagy valamely ritka, nagyon drága holmival mégis magához vonzott. Ilyenkor hosszabban álltam meg. De vágyamat, amely a holmikat mint egy buja színes fátyol takarta, hamarost megrágtá a rideg, hanyag bánat, s ahogy megláttam felcsillanni magát a holmit, már el is vesztette vonzóerejét, s mentem tovább. Kifáradva, s eltelve annyi hiábavaló vágyakozással, drágább vacsorát ettem, mint amilyen sovány tárcámhoz illett s utána megint készülni kezdtem. Addig-addig zaklatam magamat a vágyakozással és hanyag, fagyos, bánatos gögömmel, míg nemsokára úgy megborzonegtem az idegenségtől, a magányosságtól, hogy dölyfös borzalmamban valami hangos beszédben törtem ki. Makacsul és lázasan ismételttem magamban ezeket a szavakat, várva, hogy folytassák magukat lépteim és hangsúlyaim ritmusára, míg csak önmagukba visszatérve, kikerekedve be nem fejeződnek, leválnak rólam, s megkönnyítik szívemet. Míg így magamban dadogtam, komor boldogság járta át egész testemet, de nem soká. Verssorok voltak ezek? Vagy talán ilyesmi minden költészet?

A nyelv és az érzés titkos zenei násza, amely már a szavak születése előtt verssé teszi a szót, nálam nem vált oly könnyűvé, mint ahogy azt szerettem volna. Ősi zavar volt itt, éppoly régi, mint a fagyos bánat, a kapkodó, mohó éhség és a bolyongás vágya: a nyelv és az érzés idegenkedve simultak össze, nem az egymásnak termetek örömteli egyesülésével, inkább csak úgy, mint azok a párok, akiket saját hidegük, a hús szüksége, a szülők parancsa, vagy az érdek kényszerít össze. Az érzés az enyém volt, de a nyelvet valamikor rég úgy választották számomra: a szüleim. A nagyszüleim még németül beszéltek és csehül. A dédszülők, ki tudná hogyan? Talán lengyelül kevert héberül. Ki tudná, hány nyelv táján nőtt fel az érzés, amíg hozzám jutott, s a magyar tájra? Hogy is történhetett volna másként, mint ahogy történt: hol az érzés, hol a nyelv remegett meg idegenkedve az ölelésben, szárnyaszegetten vergődő sorok születtek, amelyek nem kívánták tovább folytatni magukat, be akartak burkolózni komor bánatukba, mint a gazdájuk...

De én kényszeríteni akartam őket. Soraim végül a szükség, a kényszer, a dac hideg dölyfével állottak egymás mellett, ha már állniuk kellett. Mint ahogy az én napjaim és éveim közt, úgy közöttük sem volt más összefüggés, mint a magánosság, a dac és az éhség igényszerűsége.

*

Idegeim ingerülten izzottak, valamivel csillapítani akartam magamat. Egy kocsmába tértem be, letelepedtem a bor mellé. Ittam és cigarettáztam, s írtam tovább. Minden sor fölé egy új sort írtam. Akármiről szóltak ezek a sorok, igazi tartalmuk és tűzük a fajtám elleni kétségbeesett vád volt. Kétszeresen vádoltam a fajtámat. Származásomnak róttam fel érzéseimet, amelyek miatt annyit szenvedtem, s azt is, hogy ezeket az érzéseket még csak kifejezni sem tudtam úgy, ahogy szerettem volna. Gúnyoltam és átkoztam fajtámat.

Mindez vad és torz képekben kergette egymást a papíron, hasonlóan azokhoz a képekhez, amelyeket oly gyakran álmodtam, s amelyekből szoktam felébredni. Vajon tudtam-e most, hogy a vers is csupán egy-egy álom, amely önmagára eszmél, s táncba fog a nyelv zenéjére? Gyanúval és elégedetlenül néztem papíromon az ákombákomokat, s közben sűrűn töltöttem magamnak.

Igy múlt el az éjfé, az első pesti éjfé.

III.

Hány ilyen éjszaka telt el csendes kocsmázásban és versírogatással és hány nappal hideg, bánatos köszalással, nem tudom.

De akárhány telt el, csak nem akartam Az Estékhez menni.

Sohasem fordítottam sorsomon, míg a végső szükség kívülről, belülről rá nem kényszerített.

Csak midőn pénzem végleg fogytán volt, s a vágy, hogy eldöntsem írásaim sorsát agyonkínzott, kezdtem köszálni Az Esték háza körül.

A lap egy háromemeletes házban székelt, amely az Erzsébet körúton állt. Jó néhány sor olvastam már Az Est-lapokat, tudtam, hogy a vállalat zsidó kézen van, s miközben a roppant házat körüljártam, ez többször eszembe jutott.

Tartottam tőle, hogy el fogják utasítani írásaimat s arra gondoltam, hogy talán jobb volna mindjárt nem zsidó laphoz fordulnom. De melyikhez? Mindnyájan kivétel nélkül olyan gyűlölettel, gúnnyal írtak a zsidóságról, hogy szégyelltem volna átlépni küszöbüket. De hát verseim nem szóltak szintén gyűlölettel s gúnynyal a zsidóságról? Igen, de ilyenkor úgy véltem, az én gyűlöletem mélyén szeretet van, vágy, hogy önmagamat és fajtámat különbbé tegyem.

Ebédemet a ház körül költöttem el, egy kis kocsmában, amelynek az ablakából jól láthattam Az Esték kapuját. A homlokzaton fent, a második és harmadik emelet közt óriási sötétkéek betükkel három újság nevét láttam egymás mellett: középtűt állt a Pesti Naplóé. Fent az ablakokban néha megjelent egy-egy fej, körülötte virágcserepek pirosoltak, az egész ház gránitutánzatú kövekkel volt borítva, s a kapu túlságosan szerénynek látszott és szűknek a nagy homlokzathoz. Jobbra, a ház egyik felében könyvüzlet volt és reklámkirakat, amelyben a három újság példányai voltak kitéve.

Miután ebédemet elköltöttem, benéztem a házba. Mindjárt az üzlet mellett, egy szűk folyosón át, egy udvarra jutottam, amelyet a nagy házhoz képest kicsinynek találtam. Szűk volt és rideg s csak magosságában volt méltó a nagy házhoz. Körös-körül papír, nyomdafesték és gépolajszagot éreztem. Az udvar hátsó részén és oldalt több lépcsőház volt. A feljáróknál a táblák egész sorát olvashattam. Köztük a három újságnak együttesen csak egy kis fekete táblája volt, amely nagyon szerényen húzódott meg a többi nagy tábla közt, amelyek a legkülönbébb üzlethelyiségekhez szolgáltak. Volt itt könyvkiadó, női ruhaszalon, kesztyűs, dobozgyár. A szűk, rideg, magos udvar, s ez a sokféle üzleti tábla lehangolt. S az is, hogy a feljárók oly szűkek voltak és homályosak, úgyhogy szinte piszkosaknak láttam őket. Az emeleteken körülfutó folyosók se látszottak biztatóbbaknak. Hamarost kifordultam a házból, s csak annyit jegyeztem meg magamnak az egészből, hogy a Pesti Napló helyiségei a második emeleten vannak.

Ebéd után megint csak a ház közelében telepedtem le egy közeli kávéházban. Miután feketémet megittam, figyelmesebben, mint az elmúlt napokban, végigböngésztem a Pesti Napló tárcarovatában a verseket. Izzgattak, féltem, hogy valami olyant találok köztük, ami hasonlít az enyéimhez s a zsidósághoz szól.

De nem, egy betűt sem találtam, s ez megnyugtatót.

Első szerettem volna lenni, aki ezeken a lapokon a zsidóságról szól. És ennek az elsőségnek a vágya, a személyes hiúság, éppoly fontos volt számomra, mint az, hogy a zsidóság megváltozzon.

Változzon meg, de elsőbben rajtam keresztül, írásaimtól. Jóval ebéd után megint átmentem a Pesti Napló házába, s megtudakoltam, hogy mikor találhatnám

meg Mikes szerkesztőt. Az idő éppen alkalmas lett volna, mégsem mentem fel hozzá, csak másnap, ugyanilyen időtájt.

Öt óra volt éppen.

Míg felmentem a lépcsőn, szívem erősen dobogott, s ezért szégyelltem magam. Többször meg kellett tapogatnom belső zsebemben a kézirataimat, vagy egy tucat vers volt ott, amelyeket legutóbb írtam.

Míg a lépcsőn meg-megálltam, a legutolsó újra átfutottam. Még jól emlékszem a nyers kezdő sorokra:

*Ó mily szépek a te bérpalotáid ó Jákob
És a te bankjaid ó Izráel!*

A második emeleten, mindjárt jobbra, ahogy felértem, újabb táblát találtam. Csengő nem volt, s jó ideig tétován állottam, aztán hirtelen beléptem. Az előszobában mindjárt éreztem, hogy rosszkor jöttem. Körös-körül szerszámok hevertek, és beljebb, a szobákban, hallatszott, amint mesteremberek dolgoznak. Szenny volt és zaj körös-körül, s mindez, ahogy betettem magam mögött az ajtót, megállított. Bűtornyikorgást hallottam, félmeztelen, setétre égett munkások lihegve és kiabálva cipekedtek, vergődtek valahol hátul a hosszú előszoba szűk falai közt. A por, a szenny meleg szaga, s a félig nyitott toalett, amely mindjárt szemben volt az ajtóval, undorítottak. Eltompultan, báva, fagyos szórakozottsággal, bánattal vártam s csak a tehetetlenség, amely napok óta nyűgözött, marasztalt még egy időre.

Nemsokára egy világosszürke ruhás alak fordult ki az előszoba kanyarulatánál, mint aki keres valakit. Megkérdezem, gondoltam, de azért nem szóltam, csak néztem. Ez azonban hozzám lépett:

— Engem keres?

Gyanakodva néztem rá:

— Mikes szerkesztőt keresem.

— Az vagyok. Mit óhajt?

— Kéziratokat hoztam. Verseket.

— Adja ide őket. S aztán várjon, mindjárt megnézem.

Átvette a papírokat, s ment.

Kínosnak találtam ezt a jelenetet. S még inkább, hogy az az ember itt hagyott engem az előszobában, mint valami szolgát, a szennyben, porban, a toalett mellett. S aztán csak így sejtiben „mindjárt megnézem”: azokat a verseket, amelyeket én annyi izgalommal írtam!

Megvetéssel gondoltam rá. Szerettem volna nem törődni azzal, amit majd mondani fog. Közben izgalmam mégis percről percre nőtt.

Akkor megint kijött az az ember. Kezében tartotta az írásokat.

— Ezeket bizony nem vehetem meg — mondotta, s nézett rám, és szívta a cigarettáját. Erősen piros volt az arca s diákosan felfelé fésült az őszes haja; csak ennyit láttam rajta, mert már keserűség s gyűlölet fojtogatott. Nem szóltam. Fi-gyeltem, amint újra belenézett az írásokba:

— Nem is tudom jól elolvasni őket.

Ebben az utolsó néhány szóban reményt éreztem, s mikor behívott szobájába, magamat biztatva követtem: Beszélj! Szólj! Mondd ki, ami benned van!

A szoba tágas volt és rendetlen, poros. Látszott, hurokolódoban vannak.

Két egymásnak tolt íróasztal, s rajtuk rengeteg kézirat. Az egyik asztalnál ült valaki, s valaki az ablaknál is állt. Minderre jövendőm meg-megrebbenő árnyék-ként borult.

A szerkesztő felgyújtotta a kis állólámpát az asztalon. Enyhe zöldes fénye valamelyest csökkentett az idegenségen, amelyet éreztem. De még mindig nem tudtam szólni. A szerkesztő rámfordította a lámpást, s kérdezte:

— Hogy hívják?

Mondtam a nevem.

— Maga, úgy látom, valami második Jeremiásnak készül. Nem?

Mosolygott is, nem is, nem tudtam, mit gondol ez az ember. S tovább biztattam magamat bensőmben: beszélj! Mondd ki magad! Hevesen akartam válaszolni, de izgalmam rámnehezedett. Elrekedtem, s csak ennyit mondtam:

— Nem gondoltam Jeremiásra.

Az izgalomtól remegni kezdtem és mélyen, lent a mellemben valami fojtogatott. Árnyékba húzódtam a lámpa elől. Megmerevítettem magamat s ismételttem keményebben:

— Nem gondoltam semmiféle Jeremiásra!

Elhallgattam, megsimogattam homlokomat és keserű göggel folytattam:

— Ha a versek nem győzték meg, akkor úgyis felesleges a beszéd!

A szerkesztő cigarettára gyújtott. S engem is megkínált a skatulyából. Elfogadtam, ő tüzet adott s mikor odahajolt hozzám, a lángoló gyufaszál fényénél egész közelről megláttam a kezét. Egészségesen piros volt, s finom, puha, rózsaszínű: olyan formájú, hogy bizalmat keltett.

Aztán sűrűn fújta a füstöt s hátradőlve a székben, nézegetett engem:

— De hát hogy gondolja ezekkel a versekkel? Én nem vagyok zsidó, de a vállalat az. Tudja, nem?

Bólintottam.

— Maga átkozza az ő üzleti szellemüket — folytatta —, s akkor azt akarja, hogy ők a pénzükhöz nyomassák ki a maga átkait! Gondolja, hogy ilyen bolondok lesznek?

Mosolygott, s én védekeztem.

— Ezeket a korholásokat — mondtam — egy közülük való írta. Éppúgy írtam önmagam ellen, mint ellenük.

— Mindegy. Nem tűrik el. Ha ma kinyomatnánk, holnap már idéznének belőle a konkurrens lapok.

Hallgattam. Aztán nagy nehezen megszólaltam:

— De hát akkor hol közöltessem őket? Olyan lapokhoz vigyem, amelyek a zsidóságot gyűlölik?

— Hiába is vinné! Ott magát dobnák ki, mert zsidó. Itt meg mind a kettőnk. Nincs semmi szükség Jeremiásokra, Pap úr. Sem a zsidóknak, sem a keresztényeknek. A zsidók azt még csak megengedik, hogy a keresztény költő szídjá és ostorozza a maga fajtáját. De a magukét? Kérdezze csak meg Fodor József urat! S arra az emberre mutatott, aki vele szemben az asztal túlsó felén ült:

— Látja, az ő verseit, amelyben a magyarokat korholja, leközlölhetem. Tesék, mutatkozzanak be egymásnak.

Peszesen kezét fogtunk egymással. A költő gyermekesen nevetgélt magában s pápaszeme csillogott. Többet nem láttam rajta, e percben csak a magam kézíratai érdekelték. Állottam, kínosan. S a szerkesztő hátradől a székén, sűrűn, szinte szenvedéllyel szívta és fújta a füstöt, s írásaimat forgatta:

— Ha legalább rendben volnának leírva. Az élete is ilyen rendetlen!

Sóhajtván mosolyogtam s ő kérdezte, hová való vagyok, kicsodák a szüleim s idáig mivel foglalkoztam.

IV.

Míg kérdéseire feleltem, tovább forgatta kézírataimat, s szólt:

— Még ha nem is szídná a zsidókat, akkor sem venném meg szívesen ezeket a verseket. Ha disznó, legyen kövér, ha vers, legyen kötött. Nem gusztusom a szabad vers.

Hallgattam, s ő folytatta:

— Esetleg egyet-kettőt majd kiválasztok közülük. De akkor se lehet ebből itt megélni Magának.

Szívem megdobbant:

— Egyet-kettőt... gondoltam, s mindjárt hálásan néztem rá:

— Akkor mit tegyek?

— Egyelőre hagyja itt őket, de azért ne számítson rájuk. Van hol laknia?

Mondtam, hogy pénzem fogytam van.

A szerkesztő megint az írásokat forgatta:

— Talán próbáljon meg prózát is írni. Tárcanovellát.

Meghökkenem: — Sohasem gondoltam ilyesmire.

— Mindegy! Kísérélje meg! Azt hiszem, lesz hozzá tehetsége.

Nem tudtam mit szólni. Nem, erre sohasem gondoltam, s ehhez nem lehet semmiféle tehetségem. De hallgattam.

— Mást nem tanácsolhatok. Ha tud egy jó novellát hozni, azt mindjárt megveszem s leközlöm. De ne legyen benne sem zsidóság, semmi Krisztus, semmi forradalom. És háború se. Meg malacság sem. Mert családi napilap vagyunk, és a tárcarovatot mamák és lányok is olvassák. Egy novella nem lehet több, mint három-négy oldal, erre is figyeljen. S legyen benne valami kis mese.

Kopogtattak. Én még mindig nem tudtam szólni. Csak álltam.

A szerkesztő felkelt:

— No most menjen, mert még sokan vannak. Aztán ahogy meglesz veled, hozza el.

Kezét nyújtotta. Elfogadtam, aztán Fodor Józseftől búcsúztam el, s mentem kábán.

Odakint az előszobában már égett a villany. Néhány fiatalembert láttam. Ezek is írnak, gondoltam, amint elmentem mellettük.

Míg lebotorkáltam a lépcsőn, csak ez a két gondolat járt az eszemben: „Még ha választok is egyet-kettőt, akkor sem élhet ebből”. „Azt hiszem, lesz a novellához tehetsége”.

Ahogy a lábaimat, úgy váltogattam ezt a két gondolatot magamban.

De hol voltak most bennem a próféták?

Sehol. S még csak szégyenkezni sem jutott eszembe, hogy így semmivé váltak.

Minden gondolatom, érzésem csak ezen a kérdésen csüngött:

Én? Novellát? Hogyan? Miről?

A kérdőjelek végtelenje sorakozott ezután, mint egy allé, és ezen az allén elindultam az éjszakába.

Hogyan írjak egy történetet? Micsoda mesét? Idáig mindig úgy éreztem, hogy sok mindent éltem át. Ez a sok minden főleg ott kezdődött, mikor katonának mentem. De most, mikor erre a „sok mindenre” gondoltam, mintha markomba vizet akartam volna merni. Rengeteg volt a víz, egy egész tenger, de ahogy belemerítettem a tenyeremet, elcsurgott az egész. Hol volt ebben olyasmi, amit egy történetnek lehet nevezni?

Akármelyik elmúlt esztendőmre gondoltam, úgy éreztem, egyikből sem telik egy valamire való igazi történetre. Hát végül nem történt velem semmi, vagy mindig csak ugyanaz — s háborúban, forradalmakban, külföldi kószálásaimban mindig csak ugyanaz? De akkor mi volt ez az ugyanaz?

Kitűnt, hogy csak bizonyos állandó érzésekre tudtam emlékezni. Bánatokra, sóvárgásokra, félelmekre, magánosságokra, vágyakra nők, gazdagság, erő, szilárdság, tisztaság, öröm, dicsőség és halál után, de mindezek, úgy gondoltam, csak érzések voltak és nem történetek, ezekről csak verset lehet írni, mint ahogy idáig tettem, de nem mesét, novellát — olyat, amilyent Mikes szerkesztő akar. Olyasformán voltam, hogy mindig vágyakoztam, hogy történjen velem valami és gyakran úgy látszott, hogy a dolog mekiindul, én legalább mindig törekedtem erre, ezért mentem ki a háborúba és így tovább, de úgy látszik, az történt, hogy mindig ugyanaz maradtam, és ez az ugyanaz valami kínos nyomorúság volt. Anélkül, hogy most megkíséreltem volna mélyebbre hatolni, ebbe az „ugyanabba”, ebbe a „kínos nyomorúságba”, mindjárt megállapítottam, hogy mindez legkevesbé sem mondható és való történetnek, novellának, mesének. S ha initt-amott mégis kilátászott belőle valami történetféle, az mégiscsak mind vagy háború volt, vagy forradalom, vagy Krisztus és a zsidóság, tehát nem volt érdemes e percben közelebből megvizsgálni, mert Mikes szerkesztő úgy sem használhatja, a zsidók miatt, akiké a vállalat...

Nem marad más hátra, minthogy tisztán képzeletből írjak valamit.

Ki kell találnom egy történetet.

Egy sereg híres, nagyrészt már meghalt íróra gondoltam, akik mind azt írták, amit elképzelték, és mennyi mindent írtak. Milyen vaskos könyveket! Mikor ezekre a vaskos könyvekre gondoltam, rémülten elcsüggedtem. Csakhamar úgy találtam, hogy semmi esetre sem versenyezhetek ezekkel, mert amennyire az életben nem volt semmi történet, képzeletben sem akart semmi sem történni. Hiába kószáltam éjfélig s képzeletben hiába tértem vissza testvéreimhez, szüleimhez, katonatársaimhoz, nem foszlott le róluk semmiféle történet. Elmúlt időm akármelyik alakját képzeltem magam elé, az csak állt csukott szájjal, s me-rev pózban, mint egy rossz vásári fénykép.

Az sem használt, hogy szemben az újságházzal az egyik kocsmában a hentesáru mellé, amit vacsorára vettem magamnak, megittam egy fél liter bort. Csak elkábultam tőle s képzeletem ettől sem moccant meg. Ami mégis eszembe jutott, hogy például valaki meggazdagszik, valaki szerelmes, valaki gyilkol, ezeket a történeteket olyan közönségesnek tartottam, amelyeket mások már ezerszer megírtak, s amelyekkel foglalkozni sem érdemes. Valami olyat akartam találni, ami olyan különös, csodálatos, mint amelyet még soha senki sem élt át, s írt meg. Miután mindabban, ami velem és körültem történt egész életemben, semmi megírásra érdemest nem találtam, nemsokára a halottak feltámadására kezdtem gondolni, szellemek megjelenésére, megmagyarázhatatlan tüneményekre, ördögökre, an-

gyalokra, majd emberekre, akik ördögökkel küzdenek, feljutnak az égbe, angyalokra, akik emberekké lesznek, mert nők csábítják el őket. Amde egyikből sem akart történet kerekedni. Úgy éreztem, hogy valamennyien „csak gondolatok” maradtak, s egyik a másik után, mint valami egészen híg pára, lengett s szállt el, s végül is nagyobb részt valamennyien az ótestamentum vagy az evangélium valamelyik helyére emlékeztettek, amitől megint csak óvakodnom kellett.

Ezekben a félelmekben, híg párákban, s a bor gőzében pácolódva izgultam s csüggedtem váltakozva végig az estén, ki tudná, hányszor nyúltam a toll után, s hányszor tettem vissza az öreg, poros tintatartóra, amit a korcsmáróstól kértem kölcsön. A novellából végül is csak annyi lett, hogy fáradtság lepett meg, éreztem, ahogy ültömben összefonnyadtam, szemem bedagadt, égett az álmoságtól. Kezdem hazafelé vánszorogni.

A sok papíron, amit zsebembe gyűrtem, csak néhány kríksz-kraksz volt. Jó néhányszor jártam már erre, most még sem voltam biztos az utamban.

Odakint a nyár már erősen őszült. A csillagok álmos szemem elől beljebb húzódtak az éj setétjébe, fáztam. Idáig mindig este szoktam kifizetni aznapi szobabéreimet. Most adós maradtam. Már csak tíz pengőm volt, ehhez nem mertem hozzányúlni. Fásult szorongással gondoltam a közeljövőre, s amikor bebújtam a takaró alá, a fáradtságtól csakhamar elaludtam. De az izgalom, amely idegeimben továbbmunkált, több ízben felébresztett. Az álmos setétség, amely körülvett, ilyenkor mindig eszembe juttatta:

— Gondolj ki valami történetet, vagy ki tudja, mi lesz veled...

V.

A sok vajúdásnak az idő vetett véget. A kávéház óráján már négyre járt, hétre várt Mikés szerkesztő, s a novellából még egy sor sem volt a papíroson.

Nem lehetett tovább tépelődni.

Kétségbeesetten néztem szét. Az újságos fiú éppen ekkor tette le asztalomra Az Est-et. Hirtelen ötlettel utánanyúltam, s fellapoztam az apróbb híreket. Gondoltam, közülük választok témát. Volt itt mindenféle; asszonyszöktetés, bányaszerencsétlenség, öngyilkosság, árverés, sikkasztás és miegyéb. Egyszóval minden, amit csak egy novellairó szemé-szája kíván.

És éppen ez volt a baj. Túlságosan is sok volt: annyi, hogy nem tudtam közülük választani.

Az asszonyszöktetés jó — gondoltam —, csak túlságosan hosszú lesz, mire elkészülök vele. Ettől féltem. S tovább mentem a bányaszerencsétlenséghez. De ezt meg nem írhatom meg anélkül, hogy ne legyen néhány halottja. S akkor túlságosan „sötét” lesz, amitől Mikés úr szintén óvott. Az öngyilkosság nyomor miatt történt, méghozzá konyhakéssel: ettől meg pláne megijednének Az Est-ék. Az árverés, gondoltam, nem ad elegendő mesét. A sikkasztást viszont nem találtam eléggé érdekesnek. S így tovább csetlettem-botlottam a hírek közt, míg legnagyobb rémületemre az óra már ötöt mutatott. Gyorsan előkaptam egy másik lapot: a Pesti Hírlapot; itt is kikerestem az apróbb híreket, behúnytam a szemem, s közülük böktek az ujjammal. Amelyiket érem, azt írom meg. A következő volt:

— HALÁLOS CSÓNAKÁZÁS. A balatonmenti S. faluban szerencsétlenség történt. Az itteni tanító és egy úricsalád egyetlen lánykája csónakázni mentek. Valószínűleg mindketten a vízbe vesztek, mert éjfél tájban csak az üres csónakot hajtotta partra a szél. A hír annál szomorúbb, mert az ifjú párnak a napokban lett volna az esküvője.

Bárgyún bámultam a hírre. Itt is van két halott gondoltam: ez is „sötét” lesz. De még mindig jobb, ha a vízbe vesznek, mintha a bányában robbannak fel, vagy ha nyomor miatt konyhakéssel végeznek magukkal. Meg aztán az egész dolgon enyhít a szerelem. Mert ha esküvőre készültek, akkor bizonyára szerelmesek voltak. A dolog most már egyszerű. Vihar keletkezett, de ők annyira szerelmesek voltak, hogy észre sem vették, vagy legalábbis nem törődtek vele. A vihar aztán megharagudott rájuk: majd adok én nektek, ti emberporontyok, szerelmeskedni, mikor én dühös vagyok! Azzal ráfújt a csónakra. S vége a csókolódzásnak meg az esküvőnek.

Három tárcalábra, vagyis négy oldalra ez éppen elég. Most már csak arra kell vigyáznom, hogy a csókolódzásból ne legyen „malacság” — ahogy Mikés úr mondotta —, és a mamák meg a fiatal leányok is olvashassák.

Miután ennyiben megállapodtam magammal és pokolba kívántam Az Estet a mamáival és a fiatal lányaival együtt; hozzáfogtam az íráshoz. De alighogy kicsit lerajzoltam őket, a tanítót meg a lányt, s vízre bocsátattam velük a csónakot, máris több lett mint két oldal.

Mi marad akkor a csókolódzásra, a viharra, halálra?

Vissza az egész, áthúzni és gyerünk mindjárt a Balaton, illetve a csókolódzás kellős közepére. Így is tettem, s most már ment az írás. Ment, mert az óra, amely egyenest szemben volt velem, a kávéház ajtaja felett, már hatra járt. Soha életemben nem láttam órát így rohanni! Ahányszor ránéztem, elment a kedvem a javítástól. Az óra rohant, a kiszabott négy oldal rémesen fogyott, s hol volt még a vége!

Sírt a szívem, hogy milyen szerencsétlen ez a szegény tanító és a menyasszonya. Nem elég, hogy Az Est-ék miatt még közvetlen a haláluk előtt sem lehetnek egymásé; tejebe csókolódzásukból is ki kell húznom a felét.

Jobb is, ha jön a vihar és véget vet az ilyen kínlódásnak!

A viharból aztán egy öreg farizeust csináltam, aki képmutató szelídséggel közeledik a szerelmesekhez, de amikor hozzájuk ér, rájuk csap, mint egy irigy, dühös karvaly, aki maga már nem tud szeretni.

Mire végeztem, elmúlt hét óra. Zsebre vágtam a papírokat, s rohantam a szerkesztőségbe.

Mikes sűrű füstfelhőben fogadott. Félretette kedvemért a kefelenyomatokat, amelyeken javában javítgatott, leültetett, s nyomban olvasni kezdte írásomat.

Néztem az arcát, izgatottan, mint valami jóst, vagy mint a beteg az orvost. Előbb a térdemen doboltam ujjaimmal, aztán az asztalon, majd a talpammal vertem a marsot a padlón.

Meglepően hamar végzett. Aztán rámnézett, hunyorgatott, a fejét ingatta s szólt:

— Ennyi malacságot négy oldalon életemben nem olvastam még. Nem mondtam magának? A fene egye meg!

Elkeseredetten bámultam rá:

— De uram, csak csókolódnak, hát már az is malacság?

Kedvesen fanyarul nevetett:

— Persze, hogy csak csókolódnak... De hogyan Pap úr, hogyan?

Csak néztem rá:

— Hát hogyan — dadogtam —, hát úgy, ahogy az emberek csókolódni szoktak.

Legyintett:

— Az ördögöt — mondta, s ravaszul mosolyogva elém állt, zsebbe sülyesztett kézzel ismételve:

— Az ördögöt, Pap úr, ezek nem úgy csókolódnak, ahogy az emberek szoktak csókolódni, hanem úgy, ahogy a zsidó emberek. Ez a baj. Érti?

Dehogyan értettem, csak mosolyogtam:

— Mint a zsidók?...

— Bizony, mint a zsidók. Vagy ha jobban tetszik úgy, mint az arabok, törökök, főniciaiak, egyiptomiak: szóval, mint általában a keleti emberek. Ezek mind, úgy, mint maguk, túlságos fontossággal, túlságos részletességgel mivelik ezt a marhaságot, túlságosan fűszeresen; vagyis úgy, ahogy maga itt leírta... Ez keleti csókolódzás, barátom, nem nyugati, nem európai és keresztény. Érti most már? Így a Vörös tengeren csókolódnak, de nem a Balatonon.

Kedves fanyar mosollyal beszélt, ami rám is átragadt.

— És milyen — kérdeztem — ezzel szemben a nyugati, európai, keresztény csókolódzás? ?

— Olvassa el újra Petőfi szerelmi dalait. Abban megtalálja a keresztény szerelmet. Ábrándos, romantikus, irreális: isteníti a nőt. Aztán olvassa el utána újra az Énekek énekét. Az a keleti, a zsidó szerelem. Naturalista, úgy veszi a nőt, amilyen. Mind a kettő kiváló művészet, de mindegyik egy másik szépséget, egy másik világrészt fejez ki. Mindegyiknek megvan a maga veszedelme és a maga erénye. A keleti felfogás teremtette a háremet. A nyugati: a kolostort. Ebből már mindent megérthet. De persze, mint mindenben, úgy ebben is, mindegyik fél csak a maga erényeit hajlandó látni, de nem a hibáit is.

— És ön, — kérdeztem — melyik felfogást tartja helyesebbnek. A nyugatit: isteníteni a nőt, — vagy a keletit: úgy venni, amilyen?

A szerkesztő ravasz-kás mosollyal nézett rám:

— Én fiam — mondta s megkaparta ősz, diákos feje búbját —, nekem fiam mind a két felfogás már igen sok pénzembe került. Ez legyen elég magának.

Azzal zsebébe gyúrta novellámat, és vette a kalapját:

— Viszerm a nyomdába. A zsidók és a hölgyek — valláskülönbség nélkül — örülni fognak neki, ez bizonyos. És a keresztények is örülni fognak: hogy megbotránkozhatnak rajta.

Karon fogott és elindultunk...

VI.

Első novellám megjelenése után következő valamelyik napon, este, Mikes szerkesztő bevezetett Miklós Andorhoz.

— Jöjjön — mondta —, külön felhívtam Miklós figyelmét a novellájára. Most itt az alkalom, közölheti vele a maga zsidó gondjait.

— Köszönöm — feleltem —, meg fogom tenni.

— De előbb, azt ajánlom, kérjen tőle egy kis irodalmi előleget. Mert ha elmeséli neki zsidó gondjait és utána fog előleget kérni, nem hiszem, hogy egy petákot is adna magának.

Fanyarul mosolygott, kimentünk az előszoba folyosójára. Mikes előre sietett, és nemsokára kijött értem a gondnok.

Nem emlékszem a szoba berendezésére, mert az emberre figyeltem, aki asztala mögött állott. Az óvatos emberek szokása szerint nem szorította meg a kezemet, csak odaadta és hagyta közömbösen, hogy én megszorítsam. Középtermetűnek látszott, s ahogy kijött az asztal mögül, mozgása sima volt, puha és tartózkodó. Erős, keleti szemhéj alól egy teljesen józan tekintet nézett rám, kissé fátyolosan. Nem tudtam, hogy ez a fátyolos tekintet mit jelent. A faj, illetve a családi vér öregségét, amely már kihalóban van, személyes fáradtságot, mert aznap sokat dolgozott, vagy pedig valami betegséget. Csak jóval később tudtam meg, hogy ott volt szemem mind a három fáradtság s köztük már ekkor a halálos betegség is, amely e látogatás után csak tíz év múlva vitte sirba.

Leültünk. Kíváncsian vártam, s ő hozzám fordult:

— Mikes úr külön figyelmembe ajánlotta Önt. Még nem olvastam a novelláját. De hamarosan megteszem.

— Örülök — feleltem éppoly udvariasan —, s arra kérem, engedje meg, hogy a zsidó emberekről írhassek, verset vagy novellát, vagy amit éppen tudok.

Miklós figyelt és hallgatott. Nem látszott rajta, mit gondolt. Mikes fanyarul magyarázott:

— Pap úr mindenben a zsidóságot keresi. Ezzel a vesszőparipával állított be hozzám. Mondtam neki, ha erről lemond, egész használható novellistánk lesz.

Miklós bölintott, azután megfontoltan szólt:

— Zsidóság — mondotta —, ez nincs kérem. Csak emberek vannak, akik szeretnének dolgozni és rendesen élni. Hogy az utca és az irigy sajtó mit mond, erre nem kell hallgatni. Ahogy jött, el is fog múlni.

Szóját néztem, amely széles volt és keskeny, mintha rugalmas és fölényes kiábrándultság és szívós érzékiség nyújtotta volna ki ily szélesre és keskenyre.

Szemével Mikes felé intett:

— Kérdezze csak meg a szerkesztő urat. Nem szoktam rosszul jósolni. Annak idején megmondtam előre, hogyan dől el a világháború. Azt is megmondtam, hogy sem Károlyiék, sem a vörösök nem maradnak meg. Meglátják, ez a zsidózás sem marad meg. És mi még mindig itt leszünk és végezni fogjuk munkánkat. Igaz-e Lajos bácsi?

Különös volt, idősebbnek látszott, mint Mikes és bácsizta őt. Ezen felderültem. Mikes pedig így szólt:

— Hát hogy én itt leszek-e, azt nem tudom. Mert a magamfajta rendes embert akármikor elviheti az ördög.

Miklós ránk nézett.

— Az ördög — mondta —, vagyis a halál mindenkit elvihet. De a „Szózat”, a „Nemzeti Újság” és a zsidózás még nem olyan halálos baj.

Mikes biztatott.

— Nos, Pap úr — mondta —, ha Miklós úr már prófétált, prófétáljon maga is. Ne hagyja magát olyan könnyen.

— Tessék — mondta Miklós —, mit gondol?

— Csupán annyit — mondtam —, hogy kicsit erősen üzleti gondolkodásúak vagyunk.

— Hála Isten — felelte Miklós —, hogy igaza van. Nem gondolja, hogy ez az, ami bennünk éppen a legjobb. S hogy elsősorban ezáltal teszünk kitűnő szolgáltatásokat mindenütt, ahol a kommerciális gondolkodás még nem eléggé fejlett, mint ahogy itt nálunk, Magyarországon is ez az eset.

— Tehát — mondtam — mégis elismeri, hogy van egy külön zsidó hivatás. És ezzel elismeri azt is, hogy van zsidóság. Csak amit én üzleti gondolkodásnak mondtam és elítéltem, azt Ön gazdasági, kommerciális gondolkodásnak nevezte és a zsidóság hivatásának tartja.

— Ez se külön zsidó hivatás. Általános emberi hivatás, hogy minél egészségesebben, vagyis minél jobban gazdaságilag gondolkodjunk. És ha ezt egyszer eléri az emberiség, nem lesz többé zsidókérdés, és végre békés jólét lesz a földön. Kár ezt elítélni.

Mikes fanyarul mosolygott.

— Szóval — mondta —, ha mindenki gazdaságilag fog foglalkozni, vagyis ha mindenki zsidó gondolkodású lesz, akkor nem lesz többé zsidókérdés. Lássá, Pap úr, hiába, ez sokkal egyszerűbb. Mindnyájunknak zsidókká kell lennünk.

Miklós nevetett:

— Hát így is lehet mondani. De akár tréfára vesszük, akár nem, meglátják, ez lesz a világ jövődő útja: az általános gazdasági gondolkodás.

Rám néztek mind a ketten, de nem akartam többet szólni. Éreztem, hogy úgyse lehetek semminő hatással Miklós gondolkodására, hátam mögött egy novellával és ő velem szemben szövevényes régi és nagy üzleteivel, ilyen helyzetben s ebben az órában teljesen hiábavaló volna egy bensőségebb, meggyőzőbb beszélgetés. Csak éppen, hogy szóljak valamit, mondtam:

— Semmi esetre se szeretném azt a világot, amely csak gazdaságilag fog gondolkodni. Mennyi helye lesz ott a művészetnek? Már ebben a mai világban is többé-kevésbé bolondnak számítunk. De akkor már egyenest az elmeegógyintézet-be fognak csukni minket.

— Igen ám — mondta Mikes és nevetett —, de milyen jó ellátásuk lesz ott. Egész biztos jobb, mint itt mostan, szabadon, nálunk Az Est-éknél.

A házi telefon csengett, felkeltünk, búcsúztunk és mentünk.

— No látja — mondta Mikes —, nézzen csak oda.

Odatekinttem. A folyosón, a másik oldalról éppen most új látogatót bocsátottak be Miklós szobájába. Egy kis „ortodox” emberke volt, nagy héber fölián-sokkal a hóna alatt, fanatikus, fekete, aszkéta arcú, akárha most lépett volna ki a hosszú böjtökből és a könyvekből, amelyeket a hóna alatt cipelt.

— Látja — szölt Mikes —, ez pedig Miklós úr valamelyik közeli rokona.

— Látom — feleltem —, s utána néztem. Milyen más két világ ez a két arc. Az ott bent és ez itt. Hol volt itt a rokonság? Kerestem rajta, de ő máris eltűnt az ajtó mögött.

— Jöjjön — szölt Mikes és míg visszamentünk a szobájába folytatta. — Ezt a hallatlan ellentétet, amit itt a folyosón láttunk, én magam majdnem minden zsidó családban tapasztalom. Majdnem minden zsidó családban van egy ilyen Miklós-féle ember. Az ő Bibliája az egyszeregy és a kétszerkettő. Amit a számítás igazol: az neki jó és szentül helyes. Fanatikusan hisz a mennyiségben és a mennyiség törvényei, ez az ő törvénytáblája. És szerinte ezzel a törvénytáblával jár elől a zsidóság a föld népei közt. Ez a típus folyvást cselekszik, lőt-fut, telefonál, vesz és elad, termel és cserél; mindig úgy, ahogy a számok istensége parancsolja, gátlástalanul rohan fel-alá az életben, mint egy számoszlopon. De ha óvatosabban csinálja, mint például a mi Miklós Andorunk, akkor is csak oda-jut, hogy végül agyonszámolja, agyondolgozza és agyonkeresi magát, de amit keresett, nem válik áldássá sem rajta, sem másokon, mert fogalma sincs a nyugodt, csendes szemlélődés örömeiről, a művészi szépségről, az emberekkel és a természettel való békés és folytonos összhangról. És csak egész homályos fogalma van a minőségéről; ember és ember, alkotás és alkotás közt. A legtöbb, ha beleszeret egy tehetséges színésznébe, mint a mi Miklós Andorunk, és arra költi minden számítását és szívét.

Közben szüntelen és szelíden kopogtak. Idegesen néztem az ajtóra...